

OSMANLI DEVLETİ'NDE DİPLOMASİYİ BELİRLEYEN KURUMLAR ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

*Naime Yüksel KARASU**

Özet

Diplomasi resmi temsilcilerin aracılığı ile devletlerarasındaki ilişkilerin yürütülmesidir. Bir başka ifadeyle diplomasi, devletlerin birbiriyle nasıl ilişki kuracaklarına dair kararların bütünüdür. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, XV. yüzyıla kadar genel geçer bilgiler dışında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız Osmanlı bürokratik yapısı, devletin büyüyüp, işlerin çoğalması ve II. Mehmed'in merkeziyetçi çabalarının sonucu olarak gelişerek büyümüştür. XVI. yüzyıla kadar birçok önemli görevi yerine getiren küçük boyutlu da olsa bir kalem personeli ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyıla kadar kalemiye sınıfı sayı ve önem itibarıyla devamlı gelişme göstererek bürokraside ağırlığını hissettirmiştir. Bürokratik sistem başlangıçtan bu yüzyılın ortalarına kadar nişancıların, bu dönemden itibaren de reisülküttabların denetimi altında olmuştur. Bu çalışmanın amacı Osmanlı diplomasi teşkilatının temel kurumları ele alınarak kurumların işleyiş yapısını ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmada Osmanlı diplomasi teşkilatının kurumsallaşma süreci kaynak eserler kullanılarak genel bir değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Nişancı, Bürokrasi, Reisülküttab, Osmanlı Devleti.

AN OVERALL ASSESSMENT ON THE INSTITUTIONS WHICH DEFINED DIPLOMACY IN THE OTTOMAN STATE

Abstract

Diplomacy is execution of relations between governments by official representatives. That is to say, it stands for body of rules of how governments make relations with one another. Ottoman bureaucratic structure, which consisted of multiple bureaus from the foundation of the state to the 15th century, with growing state apparatus, enlarged workload and the efforts of Mehmed the Conqueror, developed in time. By the 16th century, a group of kalemiye personnels shaped who executed several important tasks although it was a small one. By the 17th century, the kalemiye class grew in importance and number continuously and became influential in bureaucracy. Bureaucratic system worked under nişancı from the foundation to the 16th century and after this period it came under investigation of reisülküttabs. In this paper, it is aimed that main Ottoman diplomatic institutions will be discussed and its functioning will be submitted and the process of institutionalization of the Ottoman diplomacy organization will be assessed in general view.

Keywords: Diplomacy, Nişancı, Bureaucracy, Reisülküttab, The Ottoman Empire

* Dr. Araş. Gör., AYBÜ İTBF Tarih Bölümü, Ankara/Türkiye, e-mail: nykayacaglayan@ybu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3245-5582

Giriş

Uluslararası ilişkilerin yürütülmesinin temel aracı olarak diploması, devletlerin tarihinde önemli bir yere sahiptir. Siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal birçok olayın tam olarak anlaşılabilmesi diploması tarihinin doğru bir şekilde bilinmesi ve yorumlanmasıyla mümkün olacaktır.¹ Osmanlı tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için devletin kuruluşundan yıkılışına kadar uyguladığı diplomatik ilkelerin ana hatları ile bilinmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle Osmanlı diploması tarihini kurumları ve tatbik edilmiş şekli ile bilmemiz gerekmektedir. Osmanlı diploması teşkilatı incelenirken Osmanlı idarî teşkilatında bürokratik reformların da yaşandığı görülmektedir. Nitekim diploması teşkilatının temelini oluşturan kalemiye sınıfı ve katipler modern Osmanlı bürokrasisinin temelini oluşturmuşlardır. Bu nedenle diplomatik reformların bürokratik reformlara da sebep olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle iç ve dış politikada yaşanan gelişmeler devletin diploması teşkilatının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Reisülküttâblık müessesesinin zaman içerisinde önem kazanması ve zamanla Hariciye Nezaretine dönüşümü bu durumun göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde krizlerin devletin meşruiyet zeminini sorgulamaya başladığı bir dönemde kurumsal anlamda Osmanlı diploması teşkilatı modern usul ve kaideleri benimsemekte tereddüt etmemiştir. Özellikle Tanzimat sonrasında diploması, Babıâli için imparatorluğun bütünlüğünün korunmasında politik bir araç olarak kullanılmıştır.²

Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'na kadar yoğun bir diplomatik faaliyet içerisinde olmadığından dış ilişkileri idare edecek geniş çaplı bir hariciye örgütüne de ihtiyaç duymamıştır. Devletin güçlü merkezi yapısı çerçevesinde dış politikası padişah ve sadrazam tarafından belirlenmiş, diplomatik yazışmaları ise nişancı ve onun emri altında çalışan reisülküttâb ve divân kâtipleri tarafından yürütülmüştür. XVII. yüzyıldan itibaren ise reisülküttâbların dış politikadaki rolleri belirginleşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin diploması teşkilatının gelişimi diploması anlayışı ile bağlantılı olarak gelişme göstermiştir. II. Mehmed döneminden itibaren zaman zaman birçok ülkeye elçiler gönderen Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıl ile birlikte kaybedilen toprakları geri alabilmek ve kayıpları en aza indirebilmek için askerî mücadelenin yanında diplomatik yolları da kullanmıştır.³

1793'ten önce tek taraflı olan diploması anlayışı, sonrasında çift taraflı müteakabiliyet esası üzerine şekillenmiştir. Askerî başarıların zayıfladığı yerde Osmanlı Devleti diplomasıyı bir araç olarak kullanıp dış politikada başarılı olma yolları aramıştır. Devletin gerilemeye başladığı dönemden itibaren Avrupa ülkeleriyle olan siyasî ve ticarî ilişkilerini geliştirmek için başlatmış olduğu mücadele diploması teşkilatının da şekillenmesine ve devletin dış politikasında etkin bir güç olmasına olanak sağlamıştır. Bir taraftan bürokratik yapı içerisindeki kalemiye sınıfı sivil bir yapıya dönüşürken diğer taraftan da özellikle de Avrupa'nın önemli merkezlerinde kurulan daimî elçilikler diploması teşkilatını günün siyasî koşulları içerisinde daha da etkin bir konuma getirmiştir. Osmanlı diploması XVIII. yüzyıla kadar tek taraflı yürütülmüşken ilk ikamet elçiliklerinin 1793'te açılmasıyla çift taraflı olarak yürütülmeye başlanmıştır. Avrupa devletleriyle, Avrupa devletlerarası hukuk çerçevesinde diplomatik ilişkiler kurmaya başlayan Osmanlı Devleti, Avrupa diploması karşısında, kendine özgü kuralları ve bu kuralların uygulanışı ile kendine özgü bir diploması usulü geliştirmiştir.⁴

¹ Ahmet Dönmez, "Osmanlı Devleti'nde Tek taraflı Diploması Anlayışı ve Karşılıklı Diplomasıye Geçiş Süreci", *Osmanlı Diploması Tarihi-Kurumları ve Tatbiki*, Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2018, s. 145.

² Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diploması-Osmanlı Diplomasısının İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 519.

³ Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasısı*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s. 10-16..

⁴ Bu alanda yapılan önemli kaynak eserler için ayrıca bkz. Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, TATAV, İstanbul 2001; Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diploması Tarihi ve Teşkilatı*, Gül Yayınevi, Konya 2000; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953; Carter Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, Çev. İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994; H.Cornell Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996; Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, TTK, Ankara 1994; Halil İnalçık, "Türk Diploması Tarihinin Sorunları", *Çağdaş Türk Diplomasısı: 200 Yıllık Süreç*, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, İ. Soysal (haz.), Ankara 1999; Temel İskit, *Diploması : Tarihi, Teorisi, Kurumları Ve Uygulaması*, Yay. Haz. Bora Bozatalı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007; Henry Kissinger, *Diploması*, Çev. İbrahim H. Kurt, Yay. Haz. Mürşit Balabanlılar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002; Onur Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması*, Yay. Haz., Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2006; Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,

1. Nişancılık Makamı ve Nişancıların Dış Politikadaki Yeri

Osmanlı Devlet teşkilatında XVIII. asır başlarına kadar önemli bir yere sahip olan nişancılık müessesesi, Osmanlı Devleti öncesinde hüküm sürmüş olan diğer Müslüman-Türk devletlerinde de değişik isimlerle var olmuştur.⁵ Nişancılık kurumunun tarihsel kökenleri Abbasilere kadar uzanmaktadır. Abbasilerden Selçuklular aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne geçerek kendine özgün bir kimlik kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu makamın üstlenmiş olduğu görev ve sorumluluklar, diğer Müslüman-Türk devletlerindeki göre daha çeşitli ve geniş bir alanı kapsamıştır.⁶ Nişancı, Osmanlı Devlet teşkilatında ferman, berat, menşur, nâme, mektup, ahidnâme, hüküm gibi resmi devlet evrakının baş tarafına padişahın imzası anlamına gelen tuğra çekmek görevini üstlenmiş olan kişiler için kullanılan bir tabirdir.⁷ Nişancılar uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin yazışmalarını ve diplomatik haberleşmesini sağlayan birimlerin ve kâtiplerin başı olarak kabul edilmiş, dışişleri ile ilgili bir takım görevler üstlenmiştir. Divan-ı Hümayun'un bürokratik yapısının başı olarak kabul edilmiştir.

Orhan Bey zamanındaki resmî belgelerde tuğranın kullanılması ve hem Anadolu Beyliklerinde hem de Selçuklularda bu makamın varlığı nişancılık makamının Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından beri var olduğunu göstermektedir. Ancak nişancı adının ne zaman kullanılmaya başlandığı ve ilk dönemlerde resmî belgelere padişahın tuğrasını çeken kişilere ne isim verildiği bilinmemektedir.⁸ Aynı zamanda devletin ilk zamanlarında ferman, berat ve vakıfların kabul ve tevcihi münasebetiyle nişan ve tuğra tabirlerinin görülmesi *nişancı* veya *tuğrâi* isminde bir memurun bulunduğunu göstermektedir. Sultan II. Murad'ın emriyle Arapçadan Türkçeye çevrilmiş olan İbn-i Kesir Tarihi'nin Arapça metnindeki *muvakkî* kelimesi nişancı diye tercüme edilmiştir. Bu durum nişancı tabirinin Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren kullanıldığını göstermektedir.⁹

II. Mehmed, Osmanlı Devleti'nin sadece ülke bakımından yaratıcısı değil, aynı zamanda devletin siyasi, sosyal kurumlarını geliştirerek kesin şekillerini veren kişi olmuştur. Nişancıya ait ilk açık bilgilerle, bu memuriyetin görev ve yetkilerine toplu olarak ilk kez II. Mehmed'in teşkilat kanunnâmesinde rastlanılmaktadır. Kanunnâmenin baş tarafında da kaydedildiği üzere Sultan Mehmed'in ağzından nişancı Leys-zâde Mehmed Mustafa tarafından kaleme alınmıştır. Bir bakıma Şeriat için müfti ne ise, örfî kanunlar için de nişancı öyle sayılmıştır.¹⁰ Kanunnâmede nişancının vazifeleri, yetkileri, tayinleri ve gelirleri gibi hususların bulunması bu görevin bir kalem halinde tam anlamıyla teşkilatlandığını göstermektedir.¹¹

Nişancılık, vezirlik, kazaskerlik ve başdefterdarlıktan sonra merkezi idaredeki en büyük makamlardan birisi olmuştur. Nişancı Divân-ı Hümayun'un aslı üyelerinden olup, Kanunnâmede nişancıların vezirler, kazaskerler ve defterdarlar gibi Divân'da sadırda oturmak hakkına sahip

Ankara 1988; Oral Sander, *Ankanın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diploması Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, Ankara 1987; Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasısı*, 3F, Yayınevi, İstanbul 2007; Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diploması*, Ankara Dış Politika Enstitüsü, Ankara 1991; F.R. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameler*, neşr. Prof. Dr. B.S. Baykal, Ankara 1992.

⁵ Bu müessesenin başında bulunan devlet memurlarına Osmanlılar'da "nişancı" denilirken, Abbasiler'de "divanu'l-inşa reisi", Büyük Selçuklular'da "tuğrâi", Memlükler'de "kâtib-i sır", İlhanlılar'da "uluğbitigci" ismi verilmiştir. Murat Akgündüz, "Osmanlı Devleti'nde Nişancılık Müessesesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. IV, Şanlıurfa 1998, s. 225.

⁶ Osmanlı Devleti teşkilatında nişancılık kurumu ve nişancı tuğra çekmek, arazi tahrirleri, devlet bürokrasisinin şefliği, sivil kanunnamelerin hazırlanması ve diploması gibi görev ve sorumlulukları yerine getirmiştir. Ancak kendisinden önceki Müslüman-Türk devletlerinde nişancının hemen hemen her bir görevi ayrı bir kurum tarafından yerine getirilmiştir. Örneğin, Osmanlılardaki nişancının toprak yazımı görevi Anadolu Selçuklu Devleti'nde pervaneci tarafından yerine getirilirken, tuğra çekme görevi ise Tuğra Divanı tarafından yapılmıştır. Pervaneci, büyük divanda bulunan arazi defterlerinde hâs ve ikta yani dirlik olan timara ait tevcihati yapan ve buna dair menşur ve beratları hazırlayan dairenin reisidir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 95.

⁷ Tayyib Gökbilgin, "Nişancı", *İA*, C. IX, MEB Yayınları, İstanbul 1964, s. 299.

⁸ Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diploması Tarihi ve Teşkilatı*, Konya 2000, s. 28.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 214; Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 299.

¹⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 231.

¹¹ Erhan Afyoncu, "Nişancı", *DİA*, C. 33, DİA Yayınları, İstanbul 2007, s. 156.

oldukları bildirilmektedir.¹² Nişancıya Divân'da oturma hakkının tanınması onun devlet teşkilatı içinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Kanunnâmeye göre nişancıların başta gelen görevlerinden biri tuğra çekmektir.¹³ Esasında çok çeşitli görevleri yerine getiren nişancıların bu görevleri hakkında Kanunnâmede herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Nişancılar XVI. yüzyıl başlarına kadar ilmiye sınıfı arasından ve inşası yani kalemi kuvvetli olanlardan seçilmiştir.¹⁴ XVI. yüzyıl başlarından itibaren ise nişancılar artan oranda reisülküttablar arasından yani kalemiye sınıfı içerinden seçilmeye başlanmıştır.¹⁵ Nişancıların ilmiye sınıfı içerisinden seçilmelerinin sebebi Kanunnâmeyi yayınlayan Mehmet Arif Bey'e göre yabancı devletlere yazılan nâme-i hümayunların nişancılar tarafından kaleme alınmasıdır. Ulemanın içerisinden de edebî ilimlere vâkıf ve yazışma usullerini bilen kişiler araştırılarak tayin edilmiştir.¹⁶ Hayatının önemli bir kısmını nişancılığa atanmayı bekleyerek geçiren Gelibolulu Mustafa Alî, *Menşeu'l-İnşâ*'da nişancı seçilebilmenin şartlarını şöyle ifade etmektedir: "Nişancı seçilebilmek yazı yazmada eskiliğe bağlı değildir; bu makam bazen ulemaya, bazen münşilere verilmiştir; münşilik görevinde bulunan kişinin Acem ve Buhara padişahlarından mektup gelse tercüme edebilecek durumda olması gerekir; hak kazanmış olanlar ortaya çıkmadığında kadınlardan ve müderrislerden birine, lâıyığı yoksa İran ve Arabistan'da araştırılıp hak edene verilmesi gerekir".¹⁷

Nişancılar, *sancakbeyi*, *beylerbeyi* ya da *vezir* rütbesinde olmak üzere üç derecede atanmışlardır. Sancakbeyi rütbesinde atanmış iseler, dereceleri başdefterdardan sonra gelmekteydi.¹⁸ Ancak bazen yetenekleri, bazen de kıdemine bakılarak Sancakbeyi rütbesindeki bir nişancının başdefterdarın üzerine çıkarılabildiği durumlar da görülmüştür. Mesela; II. Bayezid döneminde nişancı olan Tâcizâde Cafer Çelebi'ye, güçlü kişiliği nedeniyle defterdardan daha yüksek bir mevki verilmiştir.¹⁹ Kanunnâmede kademeler arası yükselişler düzenlenmiş, birdenbire en üst derecelere atamalar önlenmeye çalışılmıştır. Mal defterdarlığı ve reisülküttablıktan nişancılığa geçebilmek mümkündür. Mal defterdarlığından nişancı olunduğunda beylerbeylik, reisülküttablıktan nişancı olunduğunda ise sancakbeyi rütbesi ile bu makama atanabilmişlerdir. Yine nişancılar, dönemin protokolüne uygun olarak Divân-ı Hümayun'da vezirler ve defterdarlarla birlikte aynı sofrada yemek yiyebilmişlerdir.²⁰ Bayram merasimlerinde padişah vezirlere, kazaskerlere, başdefterdara olduğu gibi nişancıya da ayağa kalkmıştır.²¹

Fleischer'e göre Fatih döneminde nişancı ve defterdar gibi kişiler arasında rütbe ayrımının hükme bağlanmış olduğu güçlü bir olasılıktır. Ama aday sayısının azlığı ve söz konusu kâtiplik ve bürokrasi görevlerinin sayıca sınırlılığı ya da farklılaşmamış olmasından dolayı bu tür kanunlara sıkı sıkıya uyulmuş olmasını imkânsız kılmaktadır. I. Süleyman döneminde bu yapı bazı değişikliklere uğrasa da yine birçok kişi divan ve maliye hizmetleri arasında gidip gelmiştir. Ancak yalnız bir kişi hem nişancılıkta hem başdefterdarlıkta bulunabilmiştir.²²

¹² "Divân-ı Hümayun'da sadrda oturmak vüzeranın ve kadıaskerlerin ve defterdarların ve nişancının yoludur. Evvelâ vüzerâ oturur, bir cânibe kadıaskerler, onların altına defterdarlar otururlar ve ol bir cânibe nişancı oturur." Abdulkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Alem İçin Kardeş katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, S. XXXIII, İstanbul 1982, s. 33.

¹³ "Tuğra-yı Şerifi her vezir çekip, nişancıya yardım etmek kanunumdur." Ayrıca bkz. Özcan, *a.g.m.*, s. 36; *Tevki'i Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, Yayına Haz. Sadık Müfit Bilge, Ankara, 1985, s. 19.

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 18; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 215; Afyoncu, *a.g.m.*, s. 156; Söz konusu hükmün maddesi: "Nişancılık, dâhil ve sahn müderrislerinin yoludur". Özcan, *a.g.m.*, s. 34.

¹⁵ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁶ Özcan, *a.g.m.*, s. 34.

¹⁷ Afyoncu, *a.g.m.*, s. 156-157.

¹⁸ "Nişancının mertebesi eğer vezâret ve beylerbeğilik ise defterdarlara tasaddur eder, Ve sancak ile nişancı ise defterdarlardan aşağıda oturur. Elkabı defterdarlar elkabıdır. Mertebesi onların mertebesidir." Özcan, *a.g.m.*, s. 33.

¹⁹ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 221-222.

²⁰ "Ve mal defterdarlığından nişancı olsa evvel beylerbeylik hükmü olur ve reisülküttab nişancı olsa sancak hükmü ile olur."; Özcan, *a.g.m.*, s. 34; "Ve yine Divân-ı Hümayun'da ta'âmda vezirzâde ile başdefterdar ve sair vüzerâ ile defterdarlar ve nişancı yer." Özcan, *a.g.m.*, s. 35.

²¹ "Ve hocama ve müftiyü'l-enâma ve vüzerama ve kadıaskerlerime ve başdefterdârıma ve nişancıya kendim kalkmak kanunumdur." Özcan, *a.g.m.*, s. 44.

²² Cornell H. Fleischer, *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati Tarihçi Mustafa Ali*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 225.

Fatih döneminde kurumsallaştığını gördüğümüz nişancılık, Osmanlı Divan-ı Hümayun'unun dört temel rüknünden birini teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nde merkezden, ülkenin çeşitli yerlerine yazılı belgeler, yazılıp gönderildiği gibi hükümdar adına çeşitli devletlere de yazılar ve mektuplar gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından başlayarak zamanla bir kalemiyye sınıfı oluşmuştur. Bu kalemiyenin yani merkez bürokrasisinin şefi durumunda olan kişi nişancıdır. Uzunçarşılı'nın tespitlerine göre nişancı "bütün Divan-ı Hümayun kalemlerinin reisi olup divan kalemi şefi olan reisülküttab ile defter emini nişancının maiyyetinde sayılmıştır".²³

Osmanlı Devleti'nde reisülküttablık makamı ortaya çıkıp gelişmesini tamamlayınca kadar nişancı dışişleri ile ilgili birtakım fonksiyonları yerine getirmiştir. Bu dönemde nişancı daha çok diplomatik haberleşmeyi idare eden bir görevli hüviyetindedir. Aslında Osmanlı Devleti'nde dış politika ile ilgili kararları padişah ve vezir-i azam ortaklaşa almışlar, yabancı elçileri kabul etme, yabancı devlet adamlarına mektuplar yollama gibi önemli diplomatik görevler ise vezir-i azam tarafından yerine getirilmiştir. Bunun için nişancının dışişlerinde karar alma, siyaset belirleme gibi yetkileri olmamıştır.²⁴ Bütün bürokratik işlemler nişancı ve onun altında reisülküttab tarafından yönetilen Divân-ı Hümayun Kalemiye kesiminin esas temel birimleri olan Beylik, Tahvil, Rüus ve Amedi kalemleri tarafından yürütülmüştür. Bu kalemlerden hariciye alanındaki işler Beylikçi ve Amedi Kalemleri tarafından icra edilmiştir.²⁵

Arapça ve Farsça olarak diğer İslam devletlerinden gelen mektupları tercüme ederek padişaha sunmak nişancının dış politikadaki en önemli görevlerinden biri olmuştur. Örneğin, I. Selim zamanında katl olunan Alaüddeve Bey'in başı ile Mısır Sultanına gönderilmiş olan elçi Hasan'ın, geri döndüğünde Padişah'a sunduğu Mısır Sultanının mektubu, tercüme edilmesi için nişancıya havale edilmiştir.²⁶ Nişancıların diplomatik yazışmaları idare etmesi sebebiyle ayrıca emirleri altında Rumca ve Slav dillerini bilen kâtipler bulunmuş, bunların yazdıkları Rumca, Slavca buyrulduklar, fermanlar, berat ve nâmeler padişahın tuğrası çekildikten sonra ilgili yerlere gönderilmiştir.²⁷ Nişancılar, padişaha gelen mektupları tercüme ettikleri gibi, padişah mektuplarının yazılması işini de üstlenmişlerdir.²⁸ Bir bakıma nişancılar, diplomatik haberleşmeyi idare eden görevliydi. Padişah mektuplarının yazımı işi XVI. yüzyıldan itibaren reisülküttablara devredilince, nişancılar sadece tuğra çekmekle meşgul olmuşlardır.²⁹

2. Reisülküttab (Reis Efendi)

Osmanlı merkez bürokrasisi içerisinde zamanla önem kazanarak büyük gelişme göstermiş makamlardan birisi olan reisülküttablık için XVIII. yüzyıl, müessesenin klasik yapısına oturduğu bir dönem olmuştur. XVI. yüzyıldan önceki kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığı için işleyiş yapısı ve devlet teşkilatı içerisindeki fonksiyonları ancak bu yüzyıldan itibaren değerlendirmeye alınabilmektedir. Birçok reisülküttabın bu makamdan nişancılığa ve defterdarlıklardan birine geçmesi reisülküttabların kariyer çizgileri içerisinde müşterekliği göstermekte ve bu bakımdan geçişin eşliğini oluşturmaktaydı.³⁰ Osmanlı Devleti'nde reisülküttabdan ilk kez Fatih'in teşkilat kanunnamesinde bahsedilmektedir. Her ne kadar Fatih'in teşkilat kanunnâmesinin onun döneminde kaleme alınıp alınmadığı konusunda tartışmalar yaşansa da³¹ bu tartışmaları bir kenara bırakarak bahsi geçen dönemde kaleme alındığını kabul edersek müessesenin Fatih döneminde mevcut olduğunu kabul edebiliriz. Doğrudan reisülküttabın görevleri ile ilgili bir bilgi bulunmasa da hükümlerden anlaşılacağı üzere kâtip zümresinin başıdır.

²³ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 216-217.

²⁴ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 34.

²⁵ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)*, Ankara 1994, s. 16-17.

²⁶ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 221.

²⁷ Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 301.

²⁸ Aybars Pamir, "Nişancı ve Hukuki Statüsü", *AUHFD*, S. 59 (4), 2010, s. 702.

²⁹ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 19.

³⁰ Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, TATAV, İstanbul 2001, s. 9.

³¹ Fatih Kanunnâmesinin gerçekten II. Mehmed döneminde kaleme alınıp alınmadığı tartışmaları ve bu konuda ortaya konan deliller için bkz. Özcan, *a.g.m.*, s. 7-28.

Reisülküttablık müessesesi gelişmesini daima sadrazamın yakın maiyetinde sürdürmüştür. Sadâret makamının devlet işlerindeki nüfuzuna paralel bir seyir takip eden reisülküttablık tıpkı sadâret makamı gibi XVII. yüzyıl ortalarında Bâbîâlî'nin oluşmasıyla ayrı bir dönüm noktası yaşamıştır. Reisülküttablığın kendisine bağlı kalemler ile burada yerini alması, müessesenin tarihî seyri içerisinde en önemli gelişmeyi oluşturmuştur.³² Bu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç ve dış gelişmelere bağlı olarak reisülküttablık bürokratik başarı için en önemli makam haline gelmiş, fonksiyon alanının genişlemesi Hariciye Nezâretine doğru evrimin yollarını açmıştır. XVII. yüzyıldan başlayarak reisülküttablığın geçirdiği değişiklikler hem Osmanlı diplomasi teşkilatının biçimlenmesine hem de kalemiyenin sivil bürokrasiye dönüşümüne büyük oranda katkıda bulunmuştur. Reis Efendinin idarî teşkilat içinde konumunun değişmesinde devlet teşkilâtında gitgide belirginleşmeye başlayan uzmanlaşma, yönetici sınıf içindeki dengelerin değişmesi, devletin yönetim merkezinin Saray'dan Bâb-ı Ali'ye kayması ve Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışında ortaya çıkan değişikliklerdir. Özellikle reisülküttabın nişancının nüfuzu altından çıkıp doğrudan doğruya sadrazamın sağ kolu haline gelmesi gelişmenin ilk safhasını oluşturmaktadır.³³

Karlofça Antlaşması ile tek taraflı ve tavizsiz diplomasiden tavizler verilmesi ve antlaşmalar sürecine girilmesi Osmanlı diplomasi teşkilatını da yakından etkilemiştir. Bu dönemde devletin varlığını sürdürmesinin yalnız askerî gücüne değil, aynı zamanda Avrupa'nın büyük devletleriyle ilişkilerinde diplomasiyi etkin bir şekilde kullanmasına bağlı olduğu gerçeği anlaşılmalıya başlanmıştır. Yeni dış politika anlayışı dış ilişkilerin yoğunlaşmasına sebep olmuş merkezde bu ilişkileri idare edecek bir teşkilatın ve uzman kişilerin varlığını gerekli kılmıştır. Bu durumun sonucu olarak reisülküttablık müessesesi önem kazanmış ve diplomasi teşkilatına yeni birimler eklenmiştir.³⁴ Bu dönemle birlikte yabancı devletlerle yapılan antlaşma müzakerelerinde delege olarak yer almıştır.³⁵ Kâtiplerin reisi anlamına gelen reisülküttab II. Mahmud'un saltanatının hemen hemen sonlarına kadar Divân-ı Hümayun kâtiplerinin amiri konumunda olmasından dolayı bu makam için hariciye nazırlığı yerinde kullanılmış bir tabir olur. Reisülküttablar, XVII. asrın sonlarına kadar zaman içerisinde önemlerinin artmasına rağmen Divân-ı Hümayun'un büyük şefi nişancının hizmetinde bulunmuşlar içlerinden liyakatli ve nişancılığa terfi edebilmişlerdir.³⁶

Osmanlı diplomasi teşkilatının başında bulunan reisülküttablar yönetici sınıfın kalemiye kanadından çıkmışlardır ve bu makam kalemiye kökenliler için ulaşabilecekleri en yüksek mevkilerden birisi olmuştur. Reisülküttab ve bu makamın kaynağını teşkil eden kâtipler sınıfını yetiştirecek özel bir eğitim kurumu II. Mahmud dönemine kadar mevcut olmamıştır.³⁷ Reisülküttabların XVII. yüzyıldan başlayarak devlet teşkilâtı içindeki önemleri hızla artmasına rağmen, rütbe ve protokoldeki yerleri aynı oranda ilerlememiştir. 1836'da Hariciye Nazırı adını alıncaya kadar reisülküttablar vezirler, defterdarlar, nişancılar gibi *erkân-ı devlet* sayılmayıp, *ricâl-i bâb-ı alî* veya *ricâl-i devlet* sınıfında kalmışlardır.³⁸

Osmanlı diplomasi teşkilatının en önemli özelliği olarak reisülküttabın fonksiyon alanının çeşitliliği nedeniyle aynı birimler hem diplomatik faaliyetleri yürütmüşler hem de türlü devlet işleriyle

³² Ahışhalı, *a.g.e.*, s. 10.

³³ Köprülüler devrinden itibaren, vezir-i âzam dairesinin, yani Bâb-ı Ali'nin, saraydan ayrılarak, hükümet işlerinin esas merkezi haline gelmesi ve işlerin sarayda Divân-ı Hümayun'da değil, vezir-i âzâmın dairesinde kethüdâ bey, çavuş-başı ve reisülküttab gibi memurlar vasıtasıyla yürütülmeye başlanması reinin hükümet içinde görev ve nüfuzunun artması ve sadâret dâiresine dâhil olmayan nişancının öneminin azalmasına neden olmuştur. Halil İnalçık, "Reisülküttab", *İA, C. IX, MEB Yayınları*, İstanbul 1964, s. 682.

³⁴ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 65-66.

³⁵ Karlofça antlaşmasının akdinde reisülküttab Rami Mehmed Efendi murahhas olarak bulunmuş ve antlaşmanın imzalanmasında büyük başarı göstermiştir. Daha sonraki tarihlerde yine divan kalemi reisliği üzerinde olarak yabancı sefirlerle yapılan mükâleme ve temas hep bunlar aracılığı ile yapılmış, harici işler artık reislere havale edilmiştir. Bu sebeple yabancı muharrir ve seyyahları reisülküttabı devlet sekreteri, imparatorluğun büyük kançıları ve hariciye nazırı olarak tarif ve tasfir etmişlerdir. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 245; İnalçık, *a.g.m.*, s. 682. Daha sonraki dönemlerde artık reisülküttablar müzakerelerde yer almışlardır. Örneğin; 1774 yılında Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda dönemin reisülküttabı Münip Efendi ikinci delege olarak bulunmuştur. Yine 1790'da Avusturya İmparatorluğu ile imzalanan Zıştovi Antlaşması müzakerelerinde reisülküttab Abdullah Berri Efendi heyet başkanı olarak görev yapmıştır. Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 141-142.

³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, "Reisülküttab", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 25.

³⁷ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 67-68.

³⁸ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 247.

ilgili evrakları hazırlamışlardır. Bu makama bağlı olan Tahvil ve Ruus Kalemleri gibi birimlerin dışişlerine yönelik hiçbir fonksiyonu olmamıştır. Dışişleri ve içişleri arasında bu iç içe geçmiş yapı Hariciye Nezâreti kuruluncaya kadar devam etmiştir.³⁹ 12 Mart 1856'da Padişah, haricî işlerin çok artmış ve önem kazanmış olması sebebiyle reisülküttablık makamını artık nezaret seviyesine yükseltmiş ve *Umur-ı Hariciye Nezareti* kurularak yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesini buyurmuştur. Bu durumda ağırlıklı olarak dış ilişkilerle meşgul olan Amedî Kalemî Kâtipleri Hariciye Odası ve Dâhiliye Odası olarak ikiye ayrılmış, böylece hariciye işleriyle uğraşan birim ortaya çıkmıştır, zaman içerisinde de genişletilip geliştirilmiştir.⁴⁰

Osmanlı diploması teşkilâtının bir diğer önemli özelliği de teşkilat içindeki birimlerin aynı anda değil, zaman içinde reisülküttablık müessesesinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Tarihsel olarak Osmanlı diploması ya da kalem teşkilâtının ilk ortaya çıkan birimi Beylik, Tahvil, Ruus Kalemlerinden oluşan Divân-ı Hümayun kalemleridir. XVIII. yüzyılın ortalarında Osmanlı diploması teşkilâtının en önemli parçalarından birisi olan Amedî Odası kurulmuştur. Yine aynı dönemlerde başlangıçta sadrazama bağlı olan Mektubi-î Sadr-ı Ali kaleminin reisülküttabın kalem teşkilâtı içine dâhil olduğu düşünülmektedir. Divân-ı Hümayun Tercümanlığı ise XVII. yüzyıl sonlarından başlayarak yaşanan önemli dış gelişmelere bağlı olarak diploması teşkilâtının vazgeçilmez birimlerinden birisi olmuştur. III. Selim döneminde Mühimme Odasının ve II. Mahmut döneminde Tercüme Odasının kurulması ile reisülküttaba bağlı diploması teşkilâtı ana hatlarıyla tamamlanmıştır.⁴¹

Reisülküttablık müessesesi ilk olarak ortaya çıktığında ilk görevleri içerisinde dışişleri ile ilgili konular yer almıyordu. Ancak zaman içinde, özellikle Osmanlı diploması anlayışında ortaya çıkan değişikliklerle diplomatik meselelerden birinci derece reisülküttablar sorumlu olmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin sürekli diploması temeline dayanan sistemli bir diploması faaliyeti bulunmadığı için reisülküttablığın dışişleri bürokrasisindeki vazifeleri dar bir çerçevede içerisinde görülmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nin dışişleriyle ilgili bürokratik faaliyetlerinin bütünü göz önüne alındığında ise işin büyük bir kısmının reisülküttabın görevleri arasında olduğu görülür. Dışişleriyle ilgili reisülküttabın başta gelen görevi de gelen nâmelerin tercüme ettirilmesi ve bu belgelerin denetimini sağlamak olmuştur.⁴²

Nâme yazılması dışında elçilerin geliş ve gidişlerinde seyahatlerinin güvenlik içinde geçmesi için gerekli olan yol emrinin yazılması, Osmanlı topraklarında belirli antlaşmalar çerçevesinde gelen yabancı devlet tebaası için yol izni, karasuları içerisinde seyredecek ve limanlara girecek gemiler için giriş izni (izn-i sefine), ticaret beratı gibi belgelerin tanzimi gibi işler nişancının ve nişancıya bağlı olan reisülküttabın emrindeki bürokrasinin en önemli görevleri arasında olmuştur.⁴³ Dışişlerine ait birçok önemli belge reisülküttaba bağlı Beylik Kalemî tarafından hazırlanmıştır. Avrupa devletleriyle barış antlaşmaları yapılmasından itibaren Osmanlı Devleti'nin yaptığı tüm antlaşmalar, ahidnâmeler, protokoller, yabancılara tanınan imtiyaz ve kapitülasyonlar burada yazılmış ve bir suretleri de kalemde saklanmıştır.⁴⁴ Bu nedenle yabancı elçilikler bu belgeleri içeren konu ile ilgili bilgi istediklerinde Beylik Kalemine havale olunmuş, bu kalemde mevcut olan kayıtlara göre gerekli cevabı verilmiştir.⁴⁵

Mektubi-i Sadr-ı Ali Kalemî sadaret makamının her türlü yazışma ve haberleşme işlerini düzenlemiştir. XVIII. yüzyıl içinde en saygın kalem olarak hem içişlerinde ve hem de diploması alanında önemli görevleri yerine getirmiştir. Mektubi odasının şefi olan mektubi, vilayetlerden ve yabancı ülkelerden gelen mektuplarla, resmî belgeleri ve kalem şeflerinin hazırladığı raporları sadrazama okumuşlardır. Sadaret makamına gelen tüm belgeler ve mektuplar bu odada açılıp, özetleri çıkarılmış ve yine sadareten ülke içinde çeşitli yerlere ve yabancı devletlere mektuplar bu odada kaleme alındığı için bu birim devletin en önemli ve gizli meselelerini öğrenen ilk birimlerden olmuştur.⁴⁶

³⁹ Akyılmaz, a.g.e., s. 92-93.

⁴⁰ Girgin, a.g.e., s. 18.

⁴¹ Akyılmaz, a.g.e., s. 93.

⁴² *Tevki'î Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, s. 20.

⁴³ Ahışalı, a.g.e., s. 200.

⁴⁴ Akyılmaz, a.g.e., s. 94-95.

⁴⁵ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 41.

⁴⁶ Akyılmaz, a.g.e., s. 104.

Reisülkütuba bağlı kalemlerden olan Amedî kaleminin⁴⁷ Beylikçi, Tahvil ve Ruus kalemlerinden daha sonra XVIII. yüzyıl ortalarında kurulduğu düşünülmektedir. Kurulduktan sonra Beylikçi ve Mektubî kalemlerinin dışişlerindeki fonksiyonlarını büyük oranda devralmıştır. Amedci Efendi, reisülkütubın birinci derecede özel kalem müdürü olarak görev yapmıştır. Padişah'a sadrazam tarafından yazılacak tahrir, telhis ile yabancı devletlerle yapılan ahidname ve antlaşma suretleri, ayrıca yabancı devlet başkanlarına sadrazam tarafından gönderilen mektup müsveddeleri, protokoller, elçi, tercüman ve tüccarlara yazılan yazılar ve evraklar hep burada kaleme alınmıştır. Bu nedenle bu birime atanacak olan kişilerin yabancı dil bilmelerine dikkat edilmiştir.⁴⁸

III. Selim tahta çıktığı zaman yüzyıllardır sürdürmüş olduğu karşılıksız diploması terkedilmiş ve yurtdışına daimî diplomatik misyonlar açılmıştır. Tek taraflı diplomasıye göre düzenlenmiş olan diploması teşkilatı artık değişen şartlara bağlı olarak ihtiyaçlara cevap veremez olmuştur. Sorumlulukları ve iş yükü artan reisülkütubın diploması teşkilatındaki fonksiyonlarının genişlemesiyle Hariciye Nazırlığına doğru gelişimi hızlanmıştır. Bundan sonra haberleşmeyi sağlama, yabancı devlet temsilcileriyle diplomatik müzakerelerde bulunma, uluslararası antlaşmalarda devleti temsil etme görevi Reis Efendi'nin sorumluluk alanına girmiştir.

Yurtdışında daimî Osmanlı temsilcilikleri açıldıktan sonra bile, yabancı devletlerle yapılan önemli diplomatik görüşmeler, Osmanlı elçileri aracılığıyla değil reisülkütub tarafından yürütülmüştür. Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasındaki önemli konular ilk etapta reisülkütub ve Bâbiâli nezdindeki elçiler arasında görüşülmüş, Osmanlı Devleti istek ve görüşlerini Reis Efendi aracılığıyla karşı tarafa aktarmıştır. Padişah da yabancı elçilere iletmek istediği konuları sadrazam ya da Sadaret Kaymakamı vasıtasıyla reisülkütuba bildirmiştir. Yurtdışındaki yabancı elçilerle irtibatı sağlamak da reisülkütubın görev alanına dâhil olmuştur. Osmanlı elçileri şifreli mesajlarını reisülkütuba göndermişler, Amedî Kaleminde şifreler çözülmüş ve durum sadrazam ve padişaha arz edilmiştir. Yine merkezin elçiliklere ileteceği talimat ve direktifler de Reis Efendi kontrolünde Amedî Kaleminde hazırlanarak gerekli yerlere ulaştırılmıştır. Bunlardan başka yabancı devlet temsilcilerinin göreve başlarken getirdikleri itimadnâmeleri kabul etmek görevi de reisülkütubların görevidir. Reis Efendi'ye sunulan itimadnâmeler bir telhisle padişaha ulaştırılmıştır. Müstemenerle⁴⁹ ilgili tüm sorunlarla da reisülkütub ilgilenmiştir.⁵⁰

Elçiliklerin Bâb-ı Alî ile olan ilişkilerinde karşılaştıkları ilk yüksek makam reisülkütubluk olmuştur. Sadece diplomatik konular değil diploması harici özel taleplerinin de Osmanlı bürokrasisine iletilmesinde reisülkütubluk makamına başvurmaları gerekmiştir. Osmanlı Devleti nezdinde ikamet üzere bulunan sürekli elçiler ile Osmanlı Devleti'nin ilişki kurma talebi de çoğunlukla reisülkütub ya da sadrazam tarafından görevlendirilen Divân-ı Hümayun tercümanı vasıtası ile gerçekleştirilmiştir. Geçici elçiler tarafından getirilen yazılar kime hitaben ve cinsi ne olursa olsun o devletin elçisi veya tercümanları tarafından reisülkütuba verilmiş ve onun aracılığı ile sadrazamın veya padişahın bilgisine sunulmuştur. Padişah kendisine takdim edilen tercüme telhis ve tahrirleri inceledikten sonra direktiflerini yazı ile sadrazama geri göndermiş sadrazam da hatt-ı hümayun ve diğer yazıları saklamak üzere reisülkütuba nakletmiştir.⁵¹

3. Divân-ı Hümayun Tercümanları

Reisülkütubluk ile ilgili bir makam olarak Divân-ı Hümayun tercümanlığı, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin diploması alanında kabul ettiği yeni metotlar çerçevesinde reisülkütubluga en yakın makamlardan biri haline gelmiştir. Tercümanlar reisülkütublukların yabancı devlet elçileri ile görüşmelerinde yer almanın ötesinde İstanbul'daki ikamet elçileri ile bağlantı kurulmasında önemli bir

⁴⁷ Divân'ın muâmelâtı, Paşa kapısına intikal ettikten sonra, Sadâret Dairesi'nin bütün muhâberâtı bu kalemden yürütülmeye başlanmıştır. 1909'da bu kalem, Meclis-i Vükelâ Maruzât Kalemî adını almıştır. Necati Gültepe, "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi" *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilat*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 244.

⁴⁸ Halaçoğlu, a.g.e., s. 22.

⁴⁹ Müstemener; Osmanlı Devleti ile sulh halinde bulunan ve yapılan antlaşmalara göre memleket içinde yaşayan ecnebler için kullanılan bir tabirdir. Yani Osmanlı ülkesinde ikamet etmelerine izin verilmiş yabancı devlet tebaasına denir. Yabancı memlekette seyahat ya da ikamet etmek üzere bulunan Müslümanlar da bu sıfatla anılmıştır. Pakalın, a.g.e., s. 631.

⁵⁰ Akyılmaz, a.g.e., s. 141-149.

⁵¹ Ahışalı, a.g.e., s. 208-209.

rol oynamışlardır. Aynı zamanda Avrupa'daki gelişmelerin takibinde de bu yolu kullanmışlardır.⁵² Osmanlı Devleti diğer devletlerdeki gelişmelerden XVIII. yüzyılın sonlarına kadar fevkalâde elçiler, Avrupa devletlerine giden Müslüman tüccarlar ve Fenerli Rum beylerinden atanan ve İstanbul'daki sefirlerle sıkı ilişkiler içinde bulunan Divân-ı Hümayun tercümanları vasıtasıyla haberdar olmuşlardır.⁵³

Osmanlı Devleti'nde tercümanlar, çoğunlukla Batılı olup büyükelçilikler ve yabancı konsolosluklarca çalıştırılanlar veya Osmanlı Divanı tarafından çalıştırılıp, devletin dışişlerinde, yabancı ülkelerle diplomatik ve ticari temaslarda olan görevlilerdir. Divan tercümanlarının; padişahın mektuplarını yabancı habercileri için, gerekli dillere kolayca anlayabilecekleri gibi çevirirler, yabancı dilde olanları da Osmanlıcaya çevirirlerdi. Ayrıca içlerinden bazılarının diplomatik görevleri vardı. İstanbul'daki büyükelçilerle divan arasında aracı olarak hizmet verirlerdi. Başkentte yabancı görevlilerle yapılan görüşmelerde hazır bulunurlar, kendileri de yabancı ülkelere görevli olarak gönderilirlerdi. Sultanın hem yazılı mesajlarını taşır hem de gerektiğinde müzakerelerde sözlü mesajlarını iletirlerdi.⁵⁴

İlk zamanlarda elçiler kendi tercümanlarını kullanmış iseler de daha sonra bu sakıncalı görülerek, devlet tarafından resmi tercüman tayin edilmiştir.⁵⁵ Dereceleri reisülküttabtan sonra gelen tercümanlar XVIII. yüzyıldan itibaren reisülküttabın yabancı devlet elçileriyle görüşmelerinde önemli rol oynamış ve önemleri daha da artmıştır. Görüşmelerde elçinin tercümanı Türkçe hitap etse bile, reisülküttab tercüman vasıtasıyla konuşmayı sürdürmüştür. Yabancı bir elçinin Divân-ı Hümayun'a gelmesi halinde ise bizzat baş tercüman tarafından karşılanmış ve sadrazamın hazır bulunduğu toplantıda yapılan konuşmaları tercüme edip sonrasında elçinin sunmuş olduğu yazıyı sadrazama açıklamışlardır.⁵⁶

III. Selim zamanında bürokrasi alanında reform yapılırken Divan Tercümanları konusunda da düzenlemeler yapmak gündeme gelmiştir. Fakat yapılan düzenleme sadece Divân-ı Hümayun, Mektubi ve Amedi Odaları ile reisülküttabın statülerinin düzenlenmesi şeklinde olmuştur. Divan Tercümanlığı yine Rumlar'da kalmıştır. Çünkü Müslümanlardan yabancı dil bilen yoktu. Aynı zamanda Fenerli Rum aileler imparatorluk içinde imparatorluk kurmuş, tercümanlık tekeli ellerinde tutmuşlardı.⁵⁷ Osmanlı diplomasisinde önemli bir yere sahip olan tercümanlardan bir kısmı devlete sadık kalmış yararlı hizmetlerde bulunmuşlarsa da özellikle de Fransız İhtilalinden sonra milliyetçilik akımının etkilerinin Rumlara da ulaşması sonucu devlete ihanet eden Divan tercümanlarına da sıkça rastlanmıştır. 1821 yılında Yunan isyanı başlayınca Divân-ı Hümayun Tercümanlığı kaldırılmıştır.

4. Tercüme Odası

Osmanlı Devleti, gücünün zirvesinde olduğu klasik dönemde tercümanlık kurumuna önemli bir ihtiyaç duymamış mevcut kadrolarla yetinmiştir. Tercümanlıkta ve dış ilişkilerde kullanılan Rumların işten el çektilirmeleri ve devlete gerekli olan tercüman ihtiyacını karşılamak üzere Yahya Efendi'nin dersler vermeye başlaması ile Bâbiâli'de Tercüme Odası kurulmuştur.⁵⁸ 1821 Yunan isyanı ile Divan-ı Hümayun Tercümanlığı Bâbiâli Tercüme Odası'na dönüştürülmüştür. Tercüme Odası'nın gelişimi Osmanlı'nın son dönemindeki diplomatik ve siyasî münasebetlerle yakından ilişkilidir. Dış ilişkilerin artmasına paralel olarak Oda'nın işleri de artmış ve gittikçe daha düzenli ve ayrıntılı bir hal

⁵² Ahışhalı, *a.g.e.*, s. 8.

⁵³ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 72.

⁵⁴ Gilles Veinstein, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu", *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilat*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 256.

⁵⁵ Bu konudaki titizliğin en önemli sebebi I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde, tercümanlar ile diğer elçilik görevlilerinin karıştıkları casusluk faaliyetlerindeki artışı. Ecnebi sefaretı tercümanları XVIII. asrın son yarısından ve Kaynarca muahedesinden sonra hükümetin zaaf ve tereddüdünden istifade ile her biri kendi devletinin emellerine çalışıp her fırsatta sefirleri namına Bâb-ı Ali'yi ziyaret etmişlerdir. Bu tercümanlar fırsat buldukça casusluk da etmiş ve devletin siyasî işlerine dair aldıkları şeyleri tercümanlık ettikleri devletlere bildirmişlerdir. Hatta bunlardan Venedik balyozunun tercümanı Barista ismindeki birisi bu hareketinden dolayı sadrazam şehit Ali Paşa tarafından katledilmiştir. Kenan İnan, "Tercümanların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, C. 26 / S. 154, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 5.

⁵⁶ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

⁵⁷ Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *OTAM*, S. I, Ankara 1990, s. 33.

⁵⁸ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 74.

almaya başlamıştır. Tercüme Odası'nın nitelik ve nicelikte gerçek anlamda gelişmesi 1833'lerde olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile olan mücadelesinde uluslararası ilişkilerde savaş kadar diplomasinin de önemli bir yer olduğunu idrak etmeye başlamıştır.⁵⁹ Dış ilişkiler için dil bilen elemanların gerekliliğinin artması Tercüme Odası'nın değerini arttırmıştır.

Türk ve Müslümanların yabancı dil öğrenerek diploması alanında faaliyetlerde bulunmalarını ve Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkisini güvenilir insanlar yetiştirip bunlar aracılığıyla sağlamak amacıyla kurulan Tercüme Odası kısa sürede amacına ulaşmış hem iç ve hem de dış siyasette etkili olarak bürokratların yetişmesine zemin hazırlamıştır. Oda hem Tanzimat ve Tanzimat sonrası reform hareketlerini hazırlayan bürokratların yetiştiği bir mektep, hem de değişik lisanlarda Bâbiâli'ye gelen yazışmaların tercüme edildiği bir memuriyet görünümü almıştır.⁶⁰ Tercüme Odası bu haliyle Tanzimat sonrası reform hareketlerini hazırlayan bürokratların yetiştiği bir mektep görünümüne girmiştir. Tercüme Odası 1836'da kurulacak olan Hariciye Nezâreti'nin en önemli unsurlarından birini oluşturmuştur. Diplomatik alanda yabancı dil bilen uzman kişiler yetiştirmiştir. Tercüme Odası reisülküttabın diğer kalemleriyle birlikte Hariciye Nezâreti içerisinde yer almıştır. 1860'lardan sonra batılılaşma ve reform hareketlerinin öncü kadrolarının ana kaynağı da Tercüme Odası olmuştur.⁶¹

5. Umûr-ı Hâriciyye Nezâreti

III. Selim ile başlayan batılılaşma hareketi II. Mahmud ile kurumsal bir yapıya oturtulmuştur. Bunun en önemli sonuçlarından birisi birçok alanda sürdürülen reform çalışmalarının yanı sıra bürokraside gerçekleştirilen reformlardan Hariciye Nezâreti'nin doğmuş olmasıdır.⁶² II. Mahmud veziriazamlık kurumunun nüfuzunu azaltmak amacıyla sadrazamın çeşitli görevlerini değişik birimler arasında paylaştırmak istemiştir. Bu amaçla kâtipler sınıfından meydana gelen kalemiyenin sivil bürokrasiye dönüşümünü sağlamıştır. Bu şekilde sadrazamın dış politikada sahip olduğu yetkiler elinden alınmıştır. Bunun sunucu olarak reisülküttablık müessesesi yaşadığı kurumsal değişiklikler II. Mahmud'un merkezileşme siyaseti ile birleşince bu müessese Hariciye Nezâreti'ne dönüşmüştür.⁶³ II. Mahmud 1836'da yayınladığı bir hatt-ı hümayunla,⁶⁴ sadaret kethüdalığını umûr-ı mülkiyye (daha sonra dâhiliye) nezaretine ve reisülküttablığı da Hariciye Nezâreti'ne dönüştürmüştür. 1832 yılından beri reisülküttablık yapan Mehmed Akif Paşa ilk olarak Hariciye nazırı unvanını alan devlet adamı olmuştur.⁶⁵ Bu değişikliğin temelinde artık Batı modeline uygun yöntemlerle çalışacak bir diploması mekanizması kurulması gerektiği yer almaktadır.

Hariciye Nazâreti kurulduktan sonra müesseseleşme yönündeki gelişmeler büyük bir hızla devam etmiş, 1836 Kasım'ında bir bakanlığın en önemli unsurlarından olan müsteşarlık makamı kurulmuştur.⁶⁶ Reisülküttabın geleneksel bir anlayışla örgütlenmiş olan kalem teşkilatı büyük değişikliklere uğrayarak, çağdaş anlamda bir Hariciye Nezâreti'nin ihtiyaç duyduğu birimler zaman içinde nezâretin bünyesine dâhil olmuştur.⁶⁷ Bu teşkilatla ilgili esas gelişmeler Mustafa Reşid Paşa'nın Hariciye Nazırı olmasıyla yaşanmıştır. Hariciye Nâzırı olan Mustafa Reşid Paşa'nın görüşleri doğrultusunda, Avrupa'da olduğu gibi dâhiliye ve hariciye memurları birbirinden ayrılmıştır. Sadareten yapılan iç ve dış yazışmaları yürütmekle görevli sadaret mektupçuluğu da dâhiliye ve hariciye mektupçulukları olmak üzere ikiye bölünmüştür.⁶⁸ Öncelikle ve ağırlıklı olarak dış ilişkilerle

⁵⁹ Bilim, *a.g.m.*, s. 38.

⁶⁰ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 78.

⁶¹ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 158.

⁶² Hamit Ersoy, "Batılılaşma Girişimleri ve Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kuruluşu", *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilât*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 269.

⁶³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 153; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 246; İnalçık, *a.g.m.*, s. 682.

⁶⁴ Hatt-ı hümayunun metni için bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye*, C. II, 1302, s. 48-49.

⁶⁵ *Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye*, C. III, 1318, s. 21. Ayrıca tüm Hariciye Nazırlarının isim listesi için bkz. *a.g.e.*, s. 122-132.

⁶⁶ İsmail Soysal, "Umûr-ı Hariciye Nezâretinin Kurulması (1836), *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Yay. Haz. İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 73.

⁶⁷ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 169.

⁶⁸ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 53.

İlgili görevleri yerine getiren Amedi Kalemî Kâtipleri Hariciye Odası ve Dâhiliye Odası olarak ikiye ayrılmış böylece Hariciye işleriyle uğraşan birim ortaya çıkmıştır.⁶⁹ Hemen hemen her alanda çalışan ayrı daireler oluşturulmuştur. Mustafa Reşid Paşa'nın iç işlerine ait konularda da faaliyet göstermesi üzerine devletin sonuna kadar bir kısım iç işlerinin hariciye nezaretinin bünyesinde kalmasına neden olmuştur. Dışişlerine bakan bölümlerde dış ticaret, yabancı temsilcileri ağırlama, dostluk ilişkilerinin sürdürülmesi ve yabancı basını denetleme kalemleri bulunmaktaydı. İç işlerine bakan ikinci bölümde ise Padişahın fermanını yayınlayıp kayıtlarını tutan, padişahın taleplerini yabancı hükümdarlara ve devlet adamlarına yazan, yabancı devletlerle yapılan antlaşmaları, memurların atanma ya da azil beratlarını, yurtdışına gönderilen elçilerin kayıtlarını tutan kâtipler bulunmaktaydı. Ayrıca Osmanlı azınlıklarının uluslararası bir sorun haline gelmesi sonucu *Mezahib-i Gayri Müslim* dairesi kurulmuştu ki bu da Hariciye Nezâreti'nin iç işlerine bakan bölümünde yer almaktaydı.⁷⁰

Hicri 1302 tarihli Hariciye Nezâreti Salnâmesine göre Osmanlı Hariciye Nezâreti şu birimlerden oluşmaktadır: Nâzır, Müsteşar (Nâzıra gördüğü işlerde yardımcı olan birim), Müsteşar Muavini, Mektubi-i Hariciye Kalemî (yazı işleri ile ilgili birim), Hariciye Evrak Odası, Bâb-ı Ali Tercüme Kalemî, Tahrirat-ı Hariciye Kalemî, Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası, Hariciye Muhasebe Kalemî, Umûr-ı Hukukiye Kalemî (hukuk işleri dairesi), Matbuat-ı Hariciye Kalemî, (basın-enformasyon dairesi), Umûr-ı Şehbenderi Kalemî (Konsolosluk Dairesi), Hariciye Sicill-i Ahval Dairesi (personel kalemî), Tabiiyet Kalemî, Hariciye Umuûr-ı Telgrafiye Dairesi (şifre dairesi).⁷¹

Findley'e göre Hariciye Nezâreti dâhilinde çalışanlar, mezhep ya da etnik farklılıkları açıkça belirlenemeyen büyük bir Müslüman kesim ile mezhep farklılıklarına ilişkin daha kesin bir gösterge olmaksızın Rumlar, Ermeniler, Hristiyan Araplar, Yahudiler ve Avrupa kökenliler biçiminde ayrılan bir gayrimüslim kesimin varlığını ortaya koymaktadır.⁷² Umûr-ı Hariciye Nezâreti'nde en dikkat çekici hususlardan biri de sadrazamın bu örgütünü tamamen kendi kontrolünde tutma çabasıdır. Tanzimat dönemine mensup bürokratlar gerek lisan bilgileri ve gerekse de Avrupa'daki geçmiş görevleriyle çoğu Hariciye nazırı niteliğinde olmuşlardır. Sadrazamlık ve Harice nazırlığı bir dönem aynı paşalar (Ali, Fuat ve Mustafa Reşid Paşa) arasında el değiştirmiştir. Dışişleri örgütünü yaşanan tüm gelişmelere ve kurumsallaşmalara rağmen klasikteki dışişleri örgütünü bir nevi devam ettirmiştir. Sadaretle Hariciye Nezâreti fazla iç içe olmuştur.⁷³

6. İlk Daimî Elçilikler

Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk yıllarından itibaren kısa bir zaman içerisinde genişlemesine paralel olarak dünya politikası içerisinde yer alan, gücü hissedilen ve bu politikaya yön veren bir devlet olmuştur. Osmanlı Devleti daha bir uç beyliği konumundayken bile gerek tekfurlar ve Bizans ile ve gerekse de Türk beylikleri ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Elçi veya haberci gibi görevliler tarafından daha ilk zamanlardan itibaren yabancılarla müzakerelerde bulunduğu, diplomatik anlamda gerek ittifak ve gerekse de ticari anlamda antlaşmalar yaptığı bilinmektedir. Özellikle Orhan Bey zamanında Bizans ile olan ilişkilerde özel sebeplerle elçi gönderme ve zaman zaman akrabalık ilişkileri ile pekiştirilen bir diplomatik ilişki bağı kurulmuştur.⁷⁴ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Bizans İmparatorluğu, Memluklu Devleti, Akkoyunlu Devleti, Timur Devleti, Safevi Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rus Çarlığı, Fransa ve İngiltere Krallıkları gibi birçok devletle diplomatik ilişki içerisinde bulunmuştur. Sultan I. Murad zamanında Bizans İmparatoru VIII. İoannes'in ölümünden sonra yerine halef olarak tayin ettiği Konstantinos'un seçilebilmesi için

⁶⁹ Girgin, a.g.e., s. 18.

⁷⁰ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, e Yayınları, İstanbul 2006, s. 106.

⁷¹ *1302 Tarihli Hariciye Nezâreti Salnâmesi*, s. 214-230.

⁷² Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 97.

⁷³ İlber Ortaylı, "Osmanlı Diplomasisi ve Dış İşleri Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 280.

⁷⁴ Savaş, a.g.e., s. 11-13.

Sultan'ın muvafakati alınmıştır. Bu amaçla tarihçi Sprhantzes murahhas olarak gönderilmiş, Paleologlarla Sultan Murad arasında yeni bir muahede akdedilmiştir.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin birçok yönünün yanı sıra özellikle de diplomaside temel prensiplerden biri de *eman* sistemi olmuştur. Devletin kuruluşundan XVIII. yüzyılın sonuna kadar yani karşılıklı diplomasıye geçinceye kadar beş yüz yıla yakın bir süre devletlerarası münasebetlerde yabancı devletlerle olan hukukî, siyasî ve ticarî ilişkilerinde eman sistemi temel prensip kabul edilmiştir. Eman sisteminin uygulanmasında devletin siyasî, askerî, malî gücü son derece önemlidir. Emanın en yaygın uygulanma alanı bir şehrin veya kalenin fethi öncesinde veya sonrasında verilmesidir. Avrupalı devletlerin Osmanlıdaki elçi ve konsolosları ile tüccarlarının faaliyetleri ve statüleri konusundaki uygulamalarda emanın yaygın kullanıldığı görülmektedir. İstanbul'un fethinden sonra, önce Venedik daha sonra büyük Avrupa devletleri eman statüsü içinde tek taraflı olarak kendilerine verilen ahitnamelerle İstanbul'da daimî elçilik, büyük şehirlerde ise konsolosluklar açmışlardır.⁷⁶

Devletin her geçen zaman içerisinde yeni gelişmeler kaydetmesi dış ilişkilerde devamlı etkin olunmasını sağlamıştır. Çoğunlukla savaşlar ve yeni fetihler şeklinde görülen bu askerî gelişmeler hem savaş öncesi ve hem de savaş sonrası siyasî ve diplomatik antlaşmaları gerekli kılmıştır. Bir şehir kuşatıldığı zaman o bölgenin sahiplerine öncelikle elçi gönderip savaş yapılmadan ve kan dökülmeden teslim olmalarını istemek Osmanlı siyasetinin dine dayalı ilkelerinden biri olarak uzun bir zaman uygulanmıştır. Aynı zamanda savaş sonrasında bir barış antlaşması imzalanması ve savaş kazanılmışsa bu durumun bazı devletlere bildirilmesi de bir usul haline getirilmiştir. Yine yabancı hükümdarlar da ülkelerinde meydana gelen birtakım gelişmeleri elçi veya bu iş ile görevlendirilmiş olan yetkili kişilerce Osmanlı Devleti'ne haber verdiklerinde, padişahın da bir cevap yazısı (nâme) gönderdiği olmuştur.⁷⁷

Osmanlı Devleti yabancı devletlerle olan haberleşmeyi *fevkalade elçi* unvanına sahip elçiler tarafından gerçekleştirmiştir. Bu elçilerden kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda seyahatlerini ve gittikleri memleketlerde gördüklerini yazmaları istenmiştir. Bu sebeple elçiler İstanbul'a döndüklerinde *Sefaretnâme* adı altında raporlar hazırlayarak Babıâli'ye sunmuşlardır.⁷⁸ Fevkalade elçiler dışında yine XVIII. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı diplomasısı, bilgi ihtiyacının büyük bir kısmını yabancı devlet elçileri, Eflak ve Boğdan voyvodaları, Dubrovnik Cumhuriyeti, Kırım Hanları, sınır valileri, Divan-ı Hümayun Tercümanı ve zaman zaman gönderilen geçici elçilerin gözlemleriyle karşılamıştır. Hüner Tuncer Osmanlı diplomasısını XVIII. yüzyılın sonlarına kadar uygulanan *ad hoc* ve XVIII. yüzyılın sonlarından günümüze kadar uzanan sürekli diplomasi uygulamaları olarak iki dönemde ele almıştır. Ad hoc diplomasi yönteminde diplomasi temsilcileri belirli bir amacı ya da görevi gerçekleştirmek amacıyla geçici bir süreyle yurtdışına gönderilirler ve bu görevlerini yerine getirdikten sonra ülkelere geri dönerlerdi. Bu diplomasi yöntemini en geç terk eden devletlerden bir tanesi Osmanlı Devleti olmuştur.⁷⁹

Osmanlı Devleti XV. yüzyıldan itibaren Balkanlar ve Doğu Avrupa'da siyasî nüfuzunun ve müzakere pozisyonunun güçlenmesinden sonra dış politikada ve diplomatik münasebetlerde *hiçbir devleti eşit hakları hâiz muhatap* kabul etmeyen bir anlayış içerisine girmiştir.⁸⁰ 1793 yılına kadar yabancı devletlere daimî elçi göndermemiş fakat zaman zaman gerektiğinde fevkalade elçiler göndermiştir. Önceleri *nâmeresân, çavuş*⁸¹ adlı memurlar padişah veya sadrazam mektubunu herhangi

⁷⁵ Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)-Osmanlı Türk Bizans Münasebetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, s. 123-124.

⁷⁶ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Eman Sistemi", *Çağdaş Türk Diplomasısı:200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Yayına Hazırlayan İsmail Soysal, Ankara 1999, s. 3-4.

⁷⁷ Girgin, a.g.e., s. 39.

⁷⁸ Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hat-ı Hümayunları*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 163.

⁷⁹ Hadiye-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasısı ve Sefaretnâmeler*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998, s. 11.

⁸⁰ Prof. Dr. İlber Ortaylı Osmanlı Devleti'nin XV ve XVI. yüzyıllardan beri daimî elçilik kurmayışının nedenlerini sadece üstünlük, gurur gibi kurallarla açıklamanın zor olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Osmanlı tüccar guruplarının, dinî kurumların dış ülkelerde yaygın faaliyette bulunmamasının bu kapalılıkta payı olduğu görüşündedir. Görünüşte, kendi hâkimiyetini kurumadığı ülkeleri Osmanlı darü'l-islâm'ın dışında darü'l-harb olarak kabul ettiği için daimî elçilik müessesesini işletmemiştir. Ancak bu kural, darü'l-İslam olan Buhara Emirliği, Hindistan bölgesindeki devletlerde ve Orta Asya'da bulunan Kazan Hanlığı gibi devletlerde de daimî elçiliklerin olmayışı gerçeğini açıklamakta zorlanıldığını ifade etmektedir. Ortaylı, a.g.m., s. 278.

⁸¹ Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerde yabancı devletlere yolladığı elçilerin sınıf ve derecelere ayrıldığı hakkında açık bir bilgi yoktur. Yalnız XVI. asırdan itibaren elçilik görevinin ehemmiyetine göre büyük elçi ve orta elçi olmak üzere iki çeşit

bir yabancı krala göndermekle görevlendirilmişlerdir. Ancak bu memurlar mektupları teslim etmenin haricinde herhangi bir diplomatik görevi yerine getirmekle yetkili olmamışlardır.⁸²

Osmanlı'nın ilk daimi elçilikleri açtığı tarihe kadar Avrupa'ya gönderdiği elçilerin sayısı, Avrupalı devletler tarafından gönderilen elçilerin sayısına oranla oldukça azdır. 1500 ile 1700 yılları arasında sadece Avusturya imparatorları tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetleri sayısının 120'yi bulması bu durumun açık bir göstergesidir.⁸³ 1793 öncesi ikamet elçilerinden önce az sayıda da olsa Avrupa'ya elçiler tayin edilmiştir. II Viyana bozgunu sonrasında (1683) Zülfikar Efendi Avusturya'ya elçi sıfatıyla gönderilmiştir.⁸⁴ Yine Lale Devri yenilikleri içerisinde birçok Avrupa ülkesine elçiler gönderilmiştir. Bu dönemde başta Paris'e gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed olmak üzere Avrupa'ya gönderilen elçiler Batı kültürünü yakından gözlemeye ve bilgi toplamaya gayret etmişlerdir.⁸⁵

Avrupa devletler dengesinde ortaya çıkan değişimleri yakından takip edebilmek amacıyla Avrupa'nın belli merkezlerinde elçilikler açılması gerekliliğini ilk olarak idrak eden padişah III. Selim olmuştur.⁸⁶ Diplomasının Osmanlı Devleti için hayatiyet kazandığı XVIII. yüzyıl sonlarında bu usulün yetersizliği tam anlamıyla ortaya çıktığı için III. Selim giriştiği reformlar çerçevesinde üç yılda bir değiştirilmek kaydıyla ikamet elçisi tayin ederek ikamet elçiliklerinin kurulması konusunda önemli bir adım atmıştır. 1793 tarihinde ilk olarak Londra nezdinde açılan daimî elçiliğini Paris, Viyana ve Berlin elçilikleri takip etmiştir. Ancak Avrupa'nın belli başlı devlet merkezlerinde kurulan bu elçilikler 1821 yılında kapatılmıştır. II. Mahmud diploması alanında yapmış olduğu reformlarla daha kalıcı ve daha başarılı işler ortaya koymuştur. Bu amaçla 1834'ten itibaren yine aynı merkezlerde Osmanlı daimî elçilikleri kesintiye uğramaksızın günümüze kadar devam etmiştir.⁸⁷ Arada bir kesinti yaşanmış olsa da özellikle devletin Batı'ya açılımı ve karşılıklılık ilkesinin kabulü açısından Türk diploması tarihinde önemli bir gelişme olmuştur.

6.1. Osmanlı Elçilerinin Sefaret Görevleri

Osmanlı elçilerinin atanmış oldukları ülkelerde öncelikli olarak gözlemlerde bulunmak ve bunları rapor etmek başta gelen görevleriydi. Bu amaçla elçiler gittikleri ülkelerde dikkatlerini çeken olayları ya da buralarda edinmiş oldukları izlenimleri dile getirmiş oldukları raporlarla *sefaretname* adı verilen eserler meydana getirmişlerdir. Mevcut sefaretnameler incelendiğinde Osmanlı elçilerinin sınırda nasıl karşılandıkları, ülkenin payitahtına nasıl girdikleri ve yabancı hükümdar nezdinde yaptıkları resm-i kabul merasimleri hakkında detaylı bilgilerin bulunduğu görülmektedir.⁸⁸

Elçi atanmalar yola çıkmadan önce, sadrazam ve şeyhülislam ile padişahın huzuruna çıkar ve götürecekleri mektup kendilerine burada teslim edilirdi. Sonra Padişah tarafından elçiye sözlü talimat verilir. Protokol gereği, padişah mektubunu sadrazama verir o da elçiye teslim ederdi. Elçi de büyük bir saygıyla mektubu el üstünde taşıyarak huzurdan çıktığında divan kâtibine devrederdi. Görevi hakkında gerekli talimatı alan elçi armağanları da teslim aldıktan sonra maiyetini düzenlerdi.⁸⁹

olduğu ve basit bir memuriyetle mektup götürmekle yollanılanlara Nâmeres denildiği bilinmektedir. Bazen daha önemsiz hizmetler için çavuş adı altında memurlar gönderilmiş ise de bunların temsili bir sıfat ve salâhiyetleri söz konusu olmamıştır. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Tamamlayıp Yayınlayan: Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 19; Temel İskit, *Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 150.

⁸² Savaş, *a.g.e.*, s. 13-14.

⁸³ Kari Teplı-Bekir Sıtkı Baykal, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 1969, s. 248.

⁸⁴ Songül Çolak, "Zülfikar Paşa", *DİA*, C. 44, DİA Yayınları, İstanbul, 2003, s. 558.

⁸⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yayınları, İstanbul 2004, s. 57.

⁸⁶ Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 11.

⁸⁷ Ercümen Kuran, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü", *VI. Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1967, s. 489.

⁸⁸ Ali İbrahim Savaş, "Osmanlı Elçileri'nin Resm-i Kabul Törenleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XI, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1996, s. 111.

⁸⁹ Unat, *a.g.e.*, s. 31-32; İskit, *a.g.e.*, s. 152-153.

Osmanlı Devleti sefaret heyetinin ihtişamına büyük bir önem vermiştir. Devletin bu konuda son derece fedakâr ve cömert davrandığı elçilerin götürdükleri hediyelerin listesinden ve kullandıkları eşyalardan anlaşılmaktadır. “Elçi Hazinesi” adı verilen hazine den gösterişli eşyaların çıkartılarak hem gittikleri ülkenin ileri gelenlerine hediyeler götürülmekte hem de elçi ve maiyetindekilerin kulları için her türlü eşya temin edilmektedir.⁹⁰ Elçiler sınıra vardıklarında yüksek rütbeli askerlerce karşılanmışlar ve sınırdan içeri girdikten sonra o ülkenin misafiri sayılarak her türlü ihtiyaçları o devlet tarafından karşılanmıştır. Bununla beraber Osmanlı elçileri birçok ülkede bu usulü önemsemeyerek masraflarını kendileri karşılamayı tercih etmişlerdir. Osmanlı elçisi gönderildikleri ülkenin payitahtlarına büyük bir ihtişamla girmişlerdir. Elçiler şehre girmeden önce konakladıkları son menzilde şehirde kendilerine kral temsilcisi yüksek rütbeli asker gelerek kralın selamını tebliğ edip onu payitahta davet etmiştir. Osmanlı elçilerinin görevlerinin en önemli bölümünü gittikleri ülke kralının huzuruna çıkıp getirdikleri nameyi teslim etme törenleri olmuştur. Yabancı devlet hükümdarları nezdinde yapılan bu resm-i kabul törenlerinde Osmanlı heyeti çoğu kez belirleyici konumda olmuşlardır. Birkaç gün geçtikten sonra yine yüksek rütbeli bir devlet adamı elçileri kudümünü terhib ve makamlarını tebrik eder ve resm-i kabul töreni ile ilgili bilgileri almaktadır. Sefaret görevinin son bölümü olan veda ziyareti, aynı zamanda o ülkenin kralından dönüş için izin isteme ve getirilen hediye ve nâmelerin takdim edildiği merasimdir. Sefaret heyetine Osmanlı sınırına kadar refakat etmek üzere görevliler tayin edilir ve Osmanlı sınırında elçinin teslim alınmasıyla karşı ülkeye düşen görev de bitmiş olurdu. Bundan sonra sefaret heyetinin görevi sadrazama ve gerekirse de sultanın huzuruna çıkarak sefaret hakkında hazırlanmış olduğu raporu sunmak olmuştur.⁹¹

6.2. Osmanlı Devleti'ne Gelen Yabancı Elçiler

Devletin dış ilişkilerini ilgilendiren protokol kurallarının en önemlileri yabancı devlet elçilerinin Osmanlı topraklarında görev yapmalarını sağlayan ve padişah, sadrazam ve diğer yüksek makamlardaki görevlilerle temaslarını düzenleyen kurallardır. Osmanlı Devleti'ne gelen elçilerin bir kısmı geçici olup bazı büyük devletler ise devlet merkezinde *Kapu Kethüdası* adı altında maslahatgüzar bulundurmışlardır. Gerek Müslüman ve gerekse de Hristiyan olsun elçilerin İstanbul'a gelişleri ve padişah ve sadrazamın huzuruna kabulleri bir merasime tabi tutulmuştur. Bu hususta teşrifata büyük önem verilmiş elçinin büyük veya orta elçi oluşuna göre kabul merasimi değişmiştir. Savaş ya da barış görüşmeleri yapmak için bir araya gelen Osmanlı Devleti ile komşu ülkenin elçileri hudud mili⁹² denilen bir yerde buluşmuşlardır. Elçiler, buluştukları sınır milinin ortasında birbirlerine saygılarını sunarlar ve yanlarında bulunan çevirmenlerle uzlaşmaları sağlanırdı. Osmanlı elçisinin yanında getirdiği hat-ı hümayun okunur antlaşma ya da sözleşme maddeleri tek tek görüşülürdü. Her iki taraf da tüm maddeleri kabul ederse antlaşma metni yazılırdı. Son olarak da yabancı elçi Osmanlı elçisinin göğsünü öper, Osmanlı elçisi de yabancı elçinin göğsünü öperek sınırdan ayrılırlardı.⁹³

Yabancı devletlerin Osmanlı başkentine göndermiş oldukları fevkalâde elçiler ise Osmanlı sınırlarını geçtikleri günden itibaren işlerini bitirip memleketlerine dönünceye kadar Osmanlı Devleti'nin misafiri gibi muamele görmüşlerdir. İstanbul'a gelen elçiler ilk başlarda bugünkü Çemberlitaş'ta bulunan Balyos Hanı veya Elçi Hanı denilen iki katlı handa misafir edilirdi. Devletin bir mihmandarı sınırdan elçiyi karşılar ve elçilik heyetinin tüm yol ve yiyecek ihtiyaçlarını temin ederdi.⁹⁴ Mihmandar yalnız elçinin sınırdan İstanbul'a gelişine kadar değil, kalmış olduğu süre boyunca elçiye yardımcı olmaktadır. Rütbeleri gelen elçinin önemine ve temsilcisi olduğu devletin o

⁹⁰ Belkıs Altunış-Gürsoy, “Sefaretnameler”, *Türkler*, C. XII, Ed. Hasan Celal Güzel, vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 583.

⁹¹ Savaş, *a.g.m.*, s. 112-117.

⁹² Hudud Mili: Sınırdan torak yığınlarından küçük bir tepe oluşturulur ve üzerine bir çadır kurulurdu. Tepenin Osmanlı topraklarına bakan tarafına beş adam boyunda bir çam direği, karşı ülkeye bakan tarafına yine beş adam boyunda bir başka çam direği dikilirdi. Direklerin arasındaki mesafenin ortasında dikilen daha uzun bir çam direğinin bulunduğu yere “hudud mili” denilir ve tarafların elçileri orada buluşurlardı. Hüner Tuncer, “Osmanlı Devleti'nde İlk Diploması Uygulamaları”, *Tarih ve Toplum*, S. XII, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, s. 58.

⁹³ Tuncer, *a.g.m.*, s. 58.

⁹⁴ Girgin, *a.g.e.*, s. 53.

dönemdeki durumuna göre değişirdi. Elçinin itimadnâmesini Paşakapısına sunması için ayrı bir tören yapılırdı. Elçi yine mihmandar aracılığıyla elçilikten alınır ve Paşakapısına getirilirdi.⁹⁵

Paşakapısında yapılan ziyaretle diplomatik faaliyetler de başlamış olurdu. Sadrazam görüşme odasına bazen elçi ile birlikte bazen de oturduktan sonra girerdi. Eğer kabule gelen elçinin ülkesi ile dış ilişkiler iyi değilse sadrazam elçiyi oturarak kabul eder ve bir müddet ayakta bekletirdi.⁹⁶ Elçi Paşakapısı erkânı arasından geçerek Sadrazamın arz odasına girerdi. Sadrazam da önünde Kethüda Bey, Reisülküttab ve tezkirecilerle birlikte arz odasına gelirdi. Tercüman aracılığıyla hâl hatır sorma işi yapıldıktan sonra elçi belgelerini gelmiş olduğu ülkenin kralının mektubunu sadrazama sunarken reisülküttab bunları sefirin elinden alıp sadrazamın yanındaki atlas kaplı yastığın üzerine koyar ve törenin son aşamasında gelen elçiye bir kürk giydirilirdi.⁹⁷

Yabancı elçilerin diplomatik görevlerinin en önemli kısmını padişah tarafından huzura kabul edilmeleri oluşturmaktaydı. Genellikle elçilerin huzura kabulleri Ulûfe Divânı'nın olduğu güne denk getirilip gelen elçiye Osmanlı ihtişamı ve teşrifatı gösterilmek istenirdi. Bu merasimde kendilerine teslim edilecek cevabî mektup ve hediyeler de verilmekteydi. Huzura kabul merasimi ile ilgili her çeşit ayrıntı daha önceden sadrazam veya sedâret kaymakamı tarafından açıklanırdı. Elçiler, padişahın bulunduğu odanın önüne kadar kapıcıbaşı tarafından getirilirdi. Odanın önünde bekleyen dört çavuştan ikisi elçinin kollarından tutup koltuğuna girer ve padişahın huzuruna adeta ayakları yerden kesilmiş bir şekilde getirilirdi. Padişahın huzurunda diz çöken elçinin orada bulunan bir saray görevlisi tarafından padişahın kaftanının kolunu öpmesi sağlanırdı.⁹⁸

Padişahın huzurundaki durum ise devirlere göre farklılık göstermiştir. İlk başlarda gelen sefir hep ayakta iken daha sonraları kırmızı renkli bir sandalyeye oturması usulüne geçilmiştir. Yine padişah ilk devirlerde ayağa kalkmaz iken daha sonraları ayağa kalkıp el öptürme usulü gelmiştir. Elçinin güven mektubu ilk önceleri dizilmiş olan erkândan elden ele sadrazama gelip onun tarafından da sultanın yanındaki yastık üzerine konulurken daha sonraları doğrudan padişahça alınıp açıldığı ve tercümana verilerek tercümesinin dinlenmesi şekline dönüşmüştür. Tanzimat'tan sonra lisan bilen padişahlardan elçi ile doğrudan konuşanlar da olmuştur.⁹⁹ Elçiler önemli işleri reisülküttab ile görüşürlerdi. Bu görüşmede, elçilik tercümanı ve amedçi bulunurdu. Amedçi tercümanın konuşmaları çevirişini denetlerdi. Osmanlı topraklarından ayrılacakları zaman da Osmanlı Devleti'nin izni gerekirdi.¹⁰⁰ Gitmeden önce zaman zaman padişahın huzuruna kabul edilip elçilere hükümdarlarına hitaben nâme-i hümayun verilirdi. Daha sonraki dönemlerde ise bu nâme Paşakapısında teslim edilmeye başlanmıştır. Sadrazama nâme, reisülküttab tarafından getirilirdi. Sadrazam koynundan çıkartıp öptüğü mührü reis efendiye verir o da nâmeye mührü basıp yeniden sadrazama verirdi. Sadrazam nâmeyi öptükten sonra elçiye eliyle teslim ederdi.¹⁰¹

Sonuç

Osmanlı Devletin kuruluşundan II. Mehmed'e kadar olan dönemde gelişmiş bir teşkilat yapısı yoktur. Gerçek manada merkezileşme ve kurumlaşma II. Mehmed döneminden itibaren olmuştur. Sultan Mehmed kanunlar, nizamlar koyarak devleti teşkilatlı, kurumsallaşmış bir devlet haline getirmiştir. Birçok önemli görevi yerine getiren küçük boyutlu da olsa bir kalem personeli ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren askerî-dinî bürokrasinin yanında kalemiyye sınıfı oluşmaya başlamıştır. Klasik dönem Osmanlı yönetiminde bağımsız bir dışişleri teşkilatı oluşturulamamıştır. Gerek III. Selim ve gerekse de II. Mahmud dönemlerinde devletin reformlar yapmadan ayakta duramayacağı anlaşılmış ve dış politikada ortaya çıkan diplomasi anlayışı kendisini öncelikle diplomasi teşkilatında meydana gelen değişimlerde göstermiştir. III. Selim dönemi ile reisülküttabların önemi artmış sadrazamın hem iç işlerinde ve hem de dış işlerinde en büyük yardımcıları ve dış ilişkilerde uzmanlaşan, gerektiğinde yabancı elçilerle siyasi konularda görüşmeler

⁹⁵ Metin And, "XVI. Yüzyılda Elçiler ve Elçilikler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. I / S. III, İstanbul 1970, s. 22-23.

⁹⁶ Savaş, a.g.e., s. 74.

⁹⁷ Girgin, a.g.e., s. 54-55.

⁹⁸ Savaş, a.g.e., s. 76-77.

⁹⁹ Girgin, a.g.e., s. 56-57.

¹⁰⁰ And, a.g.m., s. 24.

¹⁰¹ Girgin, a.g.e., s. 58.

yapan bir konuma gelmişlerdir. 1836 yılında Sultan II. Mahmud tarafından merkez örgütü içinde ayrı bir birim olmak üzere günümüzdeki Dışişleri Bakanlığı'nın temelini oluşturacak Umûr-ı Hariciye Nezâreti'nin kurulması Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşma sürecinde önemli bir olgu olmuştur.

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nde diplomatik faaliyetler bakımından önemli gelişmelerin yaşandığı, sorunların çözümünde diplomasinin ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Bir taraftan Hariciye Nezâreti bağımsız bir kimliğe kavuşurken diğer taraftan yabancı ülkelerde oluşturulan elçilikler önemli gelişmelere sebep olmuştur. Bu yeni diploması teşkilatı uluslararası politikada dengeleri ustalıkla kullanan diplomatların yetişmesine olanak sağlamıştır. Avrupa'daki siyasî ve ekonomik yükselişe rağmen Osmanlı askerî sınıfın güç kaybetmeye başlamasıyla yönetim bürokratik kadrolarla dolmaya başlamış, artan dış ilişkiler kalemıye sınıfının prestij kazanmasına sebep olmuştur. Osmanlı-Türk diploması geleneğinin oluşum, gelişim ve yeniden yapılanma süreçleri ile bu dönemlerde yaşanan uluslararası ilişkiler birbiriyle paralel bir seyir takip etmiştir. II. Mehmed dönemi ile oluşum sürecini yaşayıp Kanuni dönemi ile de zirvesine çıkan dönemde Osmanlı diploması teşkilatı bağımsız bir yapı olarak değil de var olan kurumlar içerisinde işlevini sürdürmüştür. Osmanlı düzeninin diğer siyasal ünitelerle eşit konuma gelmesiyle ve karşılıklı denge halinin kademeli bir şekilde gerçekleşmeye başlamasıyla diploması teşkilatı da bir oluşum süreci içine girmiştir. XIX. yüzyıldan sonra ise Avrupa merkezli bir dış ilişkilere bağlı olarak bağımsız ve teşkilat yapısı oturmuş bir hariciye teşkilatı kurulmuştur.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan, "Nişancı", *DİA*, C. 33, DİA Yayınları, İstanbul 2007, ss. 156-158.
- Ahışhalı, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, TATAV, İstanbul 2001.
- Akgündüz, Murat, "Osmanlı Devletinde Nişancılık Müessesesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. IV, Şanlıurfa 1998, s. 225-228.
- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.
- _____, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Akyılmaz, Gül, *Osmanlı Diploması Tarihi ve Teşkilatı*, Konya 2000.
- Altunış - Gürsoy, Belkis, "Sefaretnameler", *Türkler*, C. XII, Ed. Hasan Celal Güzel, vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 582-591.
- And, Metin, "XVI. Yüzyılda Elçiler ve Elçilikler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. I / S. III, İstanbul 1970, ss. 20-24.
- Baştav, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)-Osmanlı Türk Bizans Münasebetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yayınları, İstanbul 2004.
- Bilim, Cahit, "Tercüme Odası", *OTAM*, S. I, Ankara 1990, ss. 29-43.
- Çolak, Songül, "Zülfikar Paşa", *DİA*, C. 44, DİA Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 557-559.
- Dönmez, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Tek taraflı Diploması Anlayışı ve Karşılıklı Diplomasıye Geçiş Süreci", *Osmanlı Diploması Tarihi-Kurumları ve Tatbiki*, Ed. Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2018, ss. 145-178.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.
- Ersoy, Hamit, "Batılılaşma Girişimleri ve Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kuruluşu", *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilât*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 264-270.
- Findley, Carter V., *Kalemıyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, Çev. İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

- Fleischer, H. Cornell, *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati Tarihçi Mustafa Ali*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Girgin, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Gökbilgin, Tayyib, "Nişancı", *İA*, C. IX, MEB Yayınları, İstanbul 1964, ss. 299-302.
- Gültepe, Necati "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi" *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilat*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 241-255.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, "Reisülküttab", *İA*, C. IX, MEB Yayınları, İstanbul 1964, ss. 671-683.
- İnan, Kenan, "Tercümanların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, C. 26 / S. 154, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 4-9.
- İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Eman Sistemi", *Çağdaş Türk Diploması: 200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Yayına Hazırlayan İsmail Soysal, Ankara 1999, ss. 3-11.
- İskit, Temel, *Diploması, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınları, Ankara 2007.
- _____, *III. Selim'in Hat-ı Hümayunları*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Kınlı, Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması*, Yay. Haz., Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Kissinger, Henry, *Diploması*, Çev. İbrahim H. Kurt, Yay. Haz. Mürşit Balabanlılar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002.
- Kuran, Ercümen, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- _____, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü", *VI. Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1967, ss. 489-496.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı Diploması ve Dış İşleri Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 277-281.
- Özcan, Abdulkadir, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, S. XXXIII, İstanbul 1982, ss. 7-56.
- Pakalın, Mehmet Zeki, "Reisülküttab", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1983, ss. 25-27.
- Pamir, Aybars, "Nişancı ve Hukukî Statüsü" *AUHFD*, S. 59 / 4, 2010, ss. 691-710.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye*, İstanbul, 1302.
- Savaş, Ali İbrahim, *Osmanlı Diploması*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007.
- _____, "Osmanlı Elçileri'nin Resm-i Kabul Törenleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XI, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1996, ss. 111-124.
- Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, e Yayınları, İstanbul 2006.
- Soysal, İsmail "Umûr-ı Hariciye Nezâretinin Kurulması (1836), *Çağdaş Türk Diploması: 200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Yay. Haz. İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 71-77.
- Teply, Kari – Baykal, Bekir Sıtkı, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 1969, s. 247-263.
- Tevki'î Abdurrahman Paşa, Osmanlı Devleti'nde Teşrifat ve Törenler*, Yayına Haz. Sadık Müfit Bilge, TTK Yayınları, Ankara 1985.
- Tuncer, Hadiye - Hüner, *Osmanlı Diploması ve Sefaretnâmeler*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998.
- Tuncer, Hüner, "Osmanlı Devleti'nde İlk Diploması Uygulamaları", *Tarih ve Toplum*, S. XII, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, ss. 57-61.

KARASU, N. Y. (2022), Osmanlı Devleti'nde Diplomasıyı Belirleyen Kurumlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme, AUSBĐ, 5 (9), 29-46

_____, *Eski ve Yeni Diploması*, Ankara Dış Politika Enstitüsü, Ankara 1991.

Turan, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diploması-Osmanlı Diplomasısının İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameler*, Tamamlayıp Yayınlayan: Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Veinstein, Gilles, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu", *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilat*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 256-263.